

ОДЈЕК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА У ХЕРЦЕГОВИНИ – ИДЕНТИТЕТСКА ОСНОВА ХЕРЦЕГОВАЧКИХ СРБА

Сажетак: Пропашћу српске средњовјековне државе (1459) српски народ је био осуђен на живот под туђинском влашћу. Вјековно робовање није уништило наду за обновом српске државе првенствено захваљујући Српској православној цркви. Први фактор за њену обнову, а све с обзиром на услове, била је оружана борба. Устанак из 1804. представља прекретницу у српском историјском току новог вијека, јер се до тада махом локално немирни народ организује у једну заједницу за вођење борбе против Турака. Српски народ из Херцеговине, Босне и Црне Горе, сусједних области Смедеревског санџака био је активно инволвиран у устаничке планове и сукобе. Своје акције и сусрете са будућим вођама устанка, народни прваци почели су и прије 1804. и наставили свесрдно све вријеме трајања Првог српског устанка. Доприносећи сходно својим могућностима, Срби наведених области дали су значајан допринос успјешном организовању и вођењу борбе за ослобођење српских области, што је и главни предмет бављења у овом раду. Рад је настао као резултат додатних истраживања и написан је на основу релевантних историјских извора и литературе.

Кључне ријечи: Устанак, вожд, Карађорђе Петровић, Турци, Русија, револуција, Херцеговина, Арсеније Гаговић, Петар I Петровић Његош.

Француска револуција и све њене посљедице дале су непосредан подстицај да и српска револуција, односно устанак доживе свој историјски час. Први српски устанак, посматрано са осталим покретима на Балкану, може се сматрати фетиљом буђења балканских народа против поробљења и вишевијековне османске власти.²

Наполеоновим рушењем Млетачке републике 1797, и миром у Кампоформију Аустрији је припала заоставштина Млечана на Балкану – Истра и Далмација. Каснији сукоби између Наполеоновог царства и Аустрије, довели су у погодну ситуацију Французе, омогућивши им да врше утицај и на јужнословенске народе. Тај ће се утицај само продубити укидањем Дубровачке републике 1808, односно запосиједањем до тада врло добро брањене Боке Которске миром у Тилзиту из 1807. Ове територије организоване у касније *Илирске провинције* доживјеле су праву малу ренесансу под управом Француза. Увођене су школе на народном језику, грађени путеви, али што је најважније укинута су феудални односи и ослобођени сељаци од феудалних давања и кулчења.³

¹ lazo998@gmail.com

² Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана*, (Београд: LOGOS ART, 2009), 46–47.

³ Васиљ Поповић, *Историја новог века 1492–1815*, (Београд: СКЗ, 2016), 532; Чедомир Попов, *Грађанска Европа (1770–1914)*, књига 1, (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 172–189, 214–238.

Француском фактору, све присутнијем на Балкану, у потпуности је одговарао немир на границама двају царстава – Аустријског и Османског. Пробудио се низ покрета, истине ради тада у повоју, за ослобођење, који су под непосредним утицајем Француза градили своју идеју о слободи.

Османско царство, изморено ратовима и унутрашњим кризама, знатно је заостајало за водећим европским силама. Застарјели феудални систем, који се заснивао на спахилуцима, неразвијеној робној привреди и феудалној ренти, уз потпуну нивелацију српског друштва – *раје* био је неодржив. Потлачени народ, вјеран православљу и окренут цркви, био је у потпуности маргинализован и оптерећен разним врстама намета. Султан Селим III (1789–1807) увидјевши кризу свога царства, покушао је вршити реформе у циљу његовог опстанка и трудио се да османску управу и цијели систем подигне на један виши (европски) ниво. Реформе су подразумијевале прије свега побољшање положаја раје, владавину закона и спречавање самовоља војних и паравојних формација у оквиру царства. Његов покушај да Србима да аутономију под вођством неког њиховог кнеза изазвао је отпор у цијелој држави, првенствено са оних мјеста гдје је султанова власт била најслабија – у Видину и Јањини. У оквиру ова два пашалука биле су одметнуте паше, које се нису пуно или уопште обазирале на наредбе из пријестонице. Власт у Видину након склањања јаничара у ову област⁴ заузео је одметник – Осман-паша звани Пазваноглу, а код њега су уточиште добили и вођи јаничара.⁵

Султан Селим III је, да би смирио дешавања у пограничним територијама, каква је био и Београдски пашалук, донио три фермана: 1793, 1794. и 1796. којима је јаничарима забрањен повратак у Београдски пашалук, а његовим нахијама дата је самоуправа. Порта се обратила и Србима за помоћ, тако што је организовала одреде Срба (досегли око 15.000 људи), како би се супротстављала отпору Пазваноглуа. Заузврат су Срби добијали проширење оквира самоуправе.⁶

Управо у ово вријеме, Наполеон је предузео свој поход на Египат.⁷ Овим походом и експанзијом Француза 1798. Османско царство дошло је у ситуацију да се по први пут осјећа директно угроженим од стране дугогодишњег савезника, а све то довешће до опет по први пут озбиљне сарадње Аустријског и Османског царства у погледу праћења планова и акција Француза. У овој сарадњи, тражила се и клица продора интереса ка Великој Британији, која је представљала

4 Јаничари су се склонили у Видин и у Босну након склапања Свиштовског мира између Турског и Аустријског царства 1791. (Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак*, (Београд: Звоник, 2007), 12; Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, (Београд: ИКР ЕВРО БООК, 2019), 151).

5 Galib Šljivo, *Historija Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina 1788–1812*, (Tešanj: Planjakh komerc, 2016), 281–315.

6 Према мишљењу Радоша Љушића одреди су имали 16.000 Срба, али се свакако треба напоменути како је са округлим бројкама често повезана нетачност и како им се у већини случајева не смије вјеровати. (Р. Љушић, *Историја српске државности*, књига II, (Нови Сад: Беседа, 2001), 55; Димитрије Ђорђевић, *Историја модерне Србије 1800–1918*, (Београд: Завод за уџбенике, 2017), 42–47).

7 О општем погледу на овај поход видјети – Алберт Захарович Манфред, *Наполеон Бонапарта*, књига I, (Суботица–Београд: Минерва, 1975), 241–284.

најважнијег француског противника.⁸ У османским снагама које су послате на ратиште било је много Босанца и Албанаца, који ће управо у Египту пофирмити (под утицајем Тунижана и Алжираца) политичку институцију дахија. Појам дахија до тада је био готово непознат на Балкану, али ће од тада остати упамћен у сјећањима српског народа, првенствено Београдског пашалука, јер ће њихова диктатура и окрутност изазвати устанак.⁹ Наполеонов поход омогућио је, заправо, попуштање управе на Балкану и повратак јаничара у Београд 1799. што је резултирало огромним терором у наредним годинама.¹⁰ Османско царство било је принуђено да због овога похода капитулира на Балкану и тако призна одметника Пазваноглуа за видинског пашу, што је значило и сам повратак јаничара. Одмах приграбивши власт, њихове вође – дахије Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Мехмед-ага Фочић су убили београдског пашу Хаџи Мустафа-пашу *Шиникоглуа*¹¹ (1801) и завели терор. Сам Владимир Ћоровић у једном од својих дјела је навео како је београдски везир био врло либералан човјек¹², па је његово убиство било велики ударац за народ. Разбојници су врло брзо прекрили земљу. Уводиле су се самовласно нове дажбине, читлучећи сеоски посјед и лишавајући српске предводнике – кнезове својих аутономних власти, на које су полагали право из султанових фермана. Одмах су угушили устанак код Пожаревца 1802. у оквиру кога су спахије предвођене Дервиш-бегом, једнако погођене терором дахија, покушали са Србима да се боре против режима. Сви немири и терор изродиће идеју о устаничкој борби против режима дахија, чији ће ток како пише Димитрије Ђорђевић „показати све већу кристализацију основне идеје – од аутономије [...] до пуне независности, која је изникла из самопоуздања и процеса формирања нове државе током самог устанка.“¹³

Самом почетку устанка предходила је сјеча кнезова из фебруара 1804, када је српство остало без својих најславнијих јунака тога доба попут Илије Бирчанина,

8 Боро Бронза, „Аустрија и Наполеонова „Медитеранска Експедиција“ 1798–1799“, *Српски историјски часопис I*, (2018), 73–103.

9 М. Екмечић, нав. дјело, 151.

10 Радослав Љушић, *Возд Карађорђе*, (Београд: Службени гласник, 2005), 38.

11 Хаџи Мустафа паша Шиникоглу појавио се у пашалуку лета 1793. као изасланик Порте, да би ступио у контакте са народом. Већ раније он је био надзорник јавних градњи у Београду. Истог лета, а мјесеца јула, Мустафа паша је постао београдски везир. На то мјесто је дошао личним давањима, али и везама, које је првенствено имао са великим цариником у Београду – Азис ефендијом. Он је био велики пријатељ Мустафа паше, пријатељ Срба и рођак Јусуф паше – султановог љубимца. Срби су Мустафа пашу звали „српском мајком“ и „добрим оцем“, а све оне Турке који су се борили заједно са њима против самовоље јаничара називали су „добрим“. Мустафа паша је покушао да организује пашалук и тражио је да се једнако суди сваком Србину и Турчину који ради против закона, што је сметало Турцима, који су се према ријечима проте Матеје Ненадовића још тада зарекли да ће одсијећи сваку српску руку која веже Турчина. За вријеме овога паше, у пашалуку је установљена и српска народна војска 1797. под командом Станка Арамбашевића, о чијој улози је било ријечи, а народ је живио у условима какве није видио од губитка сопствене државе. (В. Ћоровић, *Историја Срба*, (Београд: МАНУ, 2010), 512; Д. М. Кочић, нав. дјело, 14–16; Владимир Ћоровић, *Карађорђе и први српски устанак*, (Београд: Book & marso, 2003), 16).

12 В. Ћоровић, *Борба за независност Балкана...*, 48.

13 Д. Ђорђевић, нав. дјело, 47–49.

Марка Чарапића, Петра Ђурковића, Алексе Ненадовића, Хаџи Рувима и других.¹⁴ У нади да ће овако застрашити српски народ, дахије су се грдно превариле. Не само да нису застрашили народ и осујетили његове оправдане намјере, већ су изазвали још већи револт *раје* и тако отворили пандорину кутију, а уједно и потписали себи смртне пресуде, које ће се и остварити првом приликом. Групе кнезова и виђенијих људи који су се скалањали пред Турцима, састајали су се у циљу буне против терора. Један од таквих састанака био и је и онај Карађорђа, Станоја Главаша, Јанка Катића, Васе Чарапића и још неколицине одбјеглих кнезова, на ком су се договорили да живи не излазе пред Турке. Познато је и да су се народни прваци састали у току једне свадбе о Аранђеловдану 1803. у кући Стевана Томића. Тада је главну ријеч водио прота буковички Атанасије Антонијевић и заклео будуће устанике да један другог не издају и оправдао убиство сваког онога ко буде спреман да брата свога изда. У околини цркве у Буковици данас постоји неколико хумки без крста, које представљају гробна мјеста издајица и оних који су се спремали то да ураде, али су спријечени у како каже Радош Љушић „српској истрази потурица“. Народ је почео пружати отпор и послје првих успјеха, у Орашцу у Марићевића јарузи, окупило се неколико стотина устаника и њихових вођа и тако на скупштини одржаној 14. фебруара 1804. на празник Сретења Господњег донијели одлуку која ће промијенити ток историје Срба и српске борбе за ослобођење од Турака. То је била одлука о дизању Првог српског устанка.¹⁵

Још прије почетка устанка у Србији, Прота Матија Ненадовић долазио је у Сарајево, како би преговарао са људима за општи устанак Срба против Турака. Од велике важности била је акција Срба у Босни, јер би се њом босански Турци зауставили у покушају гушења устанка преко Дрине. Они су до тада увијек били познати као фактор смиривања било које врсте немира против османских власти, што с обизиром на њихово поријекло звучи парадоксално. Са друге стране, акцијом против Турака у Босни и Херцеговини био би запаљен фитиљ једнога општег устанка, и не само што би се Турци онемогућили да дејствују у Србији, већ би се устаници могли ујединити и тако повести једну велику борбу за ослобођење. Битно је напоменути да је Босна дала велика имена Првог српског устанка, а свакако су најпознатији Илија Бирчанин, сами Ненадовићи чије је поријекло из Босне, затим архимандрит Мелентије Стефановић, Зека Буљубаша, Симо Катић и други.¹⁶

Одмах по избијању устанка у Београдском пашалуку, појачана је активност хајдучије и у Херцеговини. Народ је од почетка, према француским и аустријским изворима, пјевао родољубиве пјесме и спремао се у помоћ браћи преко Дрине. Херцеговина¹⁷ је све вријеме представљала немирно подручје. Херцеговци

¹⁴ Prota Matija Nenadović, *Memoari*, (Beograd: IP „Rad“, 1969), 40–44.

¹⁵ Р. Љушић, *Вожд Карађорђе...*, 38–58.

¹⁶ Владимир Ћоровић, „Национални развој Босне и Херцеговине у прошлости (до 1875. године)“, у: Перо Слијепчевић и сарадници, *Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, (Нови Сад: Прометеј 2017), 24.

¹⁷ Оно што се у вријеме устанка називало Старом Херцеговином данас као јединствена цјелина не постоји. Линија државног разграничења Стару Херцеговину дијели на Источну Херцеговину – која припада Републици Српској, односно „Црногорску Херцеговину“ која припада Републици

су се покушали организовати још и прије подизања устанка у Београдском пашалуку. Још током 1802. догодио се један збор херцеговачких главара, који су донијели одлуку да се обрате руском цару са питањем о подизању устанка. Њихов делегат био је архимандрит манастира Пиве – Арсеније Гаговић¹⁸. Он је током наредне године путовао на руски двор у Петроград, како би покупио инструкције о потенцијалном устанку. Међутим, Руси су га савјетовали да се врати, и смирује народ, јер још нема услова за ослобођење.¹⁹ Некако су се у ово вријеме херцеговачким православцима прикључили и римокатолици. Ипак, њихова улога остала је недовољно изражена, јер су аустријске власти врло брзо и ефикасно убациле тезу да је једино уз помоћ ње могуће ослобођење херцеговачких римокатолика. Карађорђе је одмах по подизању устанка писао

Црној Гори. Све до Берлинског конгреса 1878. овај простор био је јединствена и компактна цјелина. Скоро тачно половина Херцеговине потпада под Источну (50,3%), и половина на Црногорску (49,7%). Простор Старе Херцеговине – оне која је постојала за вријеме устанка имао је границе: на југу од Херцег – Новог и Рисна, даље на сјевер преко Никшића и Острога; на истоку од горњег тока Мораче, преко ријеке Таре, све до доњег тока Лима; на сјеверу од ушћа Лима у Дрину, преко Јахорине, горњег тока Неретве, па све до Дувањског поља; на западу и југозападу границе су ишле од ушћа ријеке Цетине, морском обалом, изузев Дубровачке републике, све до Боке. Ова територија данас се налази под контролом пет држава (Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине (Републике Српске) и Хрватске). (Милан Р. Милановић, *Стара Херцеговина. Економско – социјални појмовник*, (Београд – Херцег Нови: ИК Филип Вишњић, 2017), 15, 24–25, 29–30).

18 Архимандрит Арсеније Гаговић један је од најзначајнијих црквених великодстојника из Херцеговине, нарочито током Првог српског устанка. Већ 1788. помиње се као архимандрит манастира Пива. Пред почетак устанка, 1803. боравио је у Петрограду на руском двору како би измолио помоћ за Херцеговину. Не само да је тражио помоћ, него је тада предлагао и да их руски цар прими под своју заштиту да се на тај начин створи једно ново српско-словенско царство. Предложио је и да цар именује неког руског великог кнеза који би био српски цар. Током трајања устанка одлазио је више пута у Русију, али и до руског посланства у Букурешт. Одржавао је везе са истакнутим руским изасланицима, као и са војском Караџорђем. Уз Марка Ивелића, руског изасланика, био је у посјети руском адмиралу Чичагову током 1811/12. Након тога, а крајем устанка, отишао је у Русију и тамо се задржао пуне четири године. Сматра се да је на повратку из Русије, 1817. убијен од стране Турака. Такође, извори биљеже и једно његово писмо Јеремији Гагићу, руском конзулу, из 1820. па је сама година смрти упитна. Према овој другој верзији убијен је од стране Турака током 1824. (Види: Жарко Лековић, „Страдање свештенства у Старој Херцеговини 1804–1918“, у: Зборник радова са научног скупа: *Осам вијекова светосавља у Херцеговини*, ур. Драга Мاستиловић, (Гацко: СПКД „Просвјета“ Гацко, 2020), 217–218).

19 Народ је био активан и устанички расположен, па се у вези са тим обраћао Русији за помоћ и организацију. Слањем архимандрита Гаговића у Русију, који је био сарадник и помоћник владике Петра I Петровића, јасно је било какав набој влада у народу. У новембру 1804. према подацима из Цариграда, Црногорци су одбацили сизеренство Порте и позвали су Русе да их заштите, што се и показало тачним. Владика је још 22. септембра сакупио потписе око три стотине људи и затражио руско сизеренство, одбацујући сваку власт Порте над Црногорцима. Због мањкавости података, нема информација о томе како су Црногорци и да ли су уопште платили данак из 1805, али се са друге стране да закључити да они заиста јесу прогласили одметање од Порте, а да их је Русија у томе спријечила. Како је жеља Руса у том периоду била да стање остане мирно, послат је изасланик из Петрограда – Марко Ивелић, са задатком да народ Црне Горе и Херцеговине смирује и одговара од побуне против Турака, јер то у овом тренутку Русији није одговарало, због ратних дејстава против Наполеона (М. Екмечић, нав. дјело, 176–180).

Херцеговцима: „Сложите се сви заједно и ето ви човек, који ће ве научити, а има и други човек такав у Босни, која је сва готово подигнути се, да се с нама сједини, само чека на вас. Зато, љубезна браћо, не упустите из ваших руку срећно време случаја, но сви заједно....удрите, ви од те стране, а ми ћемо од ове с неустрашивим духом, и помоћу Божијом пређе месец дана састаће нам се војске у Сарајеву, где је зауре и џебане, свака блага и бисера небројано“.²⁰ Те ријечи написане септембра 1804. архимандриту Гаговићу најбоље осликавају морал и вјеру устаника у том тренутку, али и жељу за сједињавањем војски и територија браће.

Током цијеле 1804. Дробњаци су били устанички настројени. Одржавали су везе са црногорским владиком Петром I Петровићем Његошем и молили га за акцију. Владика је преко Гаврила Шибалије писао Карађорђу и уопште био у контакту са њим. Сама херцеговачка племена, тачније дио Дробњака крстарили су по Дробњаку, око Никшића и Таре и нападали Турке.²¹

Рачунање на помоћ Херцеговаца Првом српском устанку јасно је било велико код српског војводе. Ипак, мора се истаћи да су Херцеговци у овом периоду били врло слаби и осим што су били такви, нису имали ни добре предводнике, који би могли да организују народ. Они су се више јуначили и спремали гледајући на Црногорце, који су, без обзира на њихову бројност и јачину, имали свог предводника – владика и митрополита Петра I Петровића Његоша. Он је најприје био великодушно загријан за устанак, али је касније и то прошло, па је тако и „набој“ народа Херцеговине спласнуо. Владика се заправо на почетку премишљао. Он је умиривао Херцеговце почетком 1805. сугеришући им да им не може помоћи јер је посриједи руско-турски сукоб.²² У тренуцима премишљања владике, Херцеговци су му писали заклињући га Богом: „устани господине, јер нам је боље један дан у слободи живети и умрети, него оволику муку и напаст трпети. Ја сада, ја никада! Бога ради, ево згоде – тек нема никога да поведе“.²³ Знатну препреку у томе дала је управо Русија, која је бранећи акције Црногораца, аутоматски заустављала и акције Херцеговаца.²⁴

У овом периоду слијепи гуслар Филип Вишњић свесрдно је ширио славу устаника дуж цијеле Босне и Херцеговине, па су тако наде становништва ових регија увелико расле и жеља за олобођењем и уједињењем била је на врхунцу. Уз Дрину је активно прикупљао снаге кнез Иво од Семберије, како би помогао браћи са друге стране. Карађорђе је писао и митрополиту Петру I Петровићу, да диже народ у Црној Гори и Херцеговини.²⁵ Он је и апеловао на

20 Vojislav J. Korać, *Trebinje – istorijski pregled*, knjiga II, dio prvi, (Trebinje: IKP „Svjetlost“ Sarajevo – štamparija Trebinje, 1971), 302.

21 Жарко Лековић, „Дробњаци Старе Херцеговине у борби за српско ослобођење и уједињење“, у: Зборник радова са научног скупа на тему: *Српско национално питање у Босни и Херцеговини: историјски процеси, личности и идеје*, ур. Драга Мاستиловић, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2022), 18.

22 Исто, 19.

23 В. Ћоровић, *Национални развој Босне и Херцеговине у прошлости...*, 26.

24 Јевто М. Миловић, *Петар I Петровић Његош. Писма и други документи*, књига 1, (Титоград: Историјски институт Црне Горе – Архив Црне Горе, 1987), 198–202.

25 Војд је још од почетка устанка сматрао да се треба ступити у контакт са владиком Петром I Петровићем и слао му писма на Цетиње. Ипак, сагласност Црногораца није била потврђена.

све Црногорце, Србе и Далматинце да са великим жаром започну своју борбу и да удурже своје снаге за свеопшти устанак и ослобођење. У већ помињаном писму архимандриту Гаговићу ипак је било више ликовања и потицања, него стварног војничког предвиђања. Гроф Марко Ивелић, руски посланик, писао је архимандриту да се ипак народ примири и да се не шири пожар устанка.²⁶ Савјетовао је Гаговића да пази да се народ не би нашао у немилости оба цара, мислећи при том на султана и руског императора, јер су у том тренутку били у сукобу са Наполеоном. Руски двор је апеловао и на Порту, да смири везира у Босни, како се народу ни Босне ни Херцегоине не би чиниле непријатности и како би тако и они остали смирени.²⁷

Пјесме Филипа Вишњића стизале су од Скадра до Семберије, а нарочито су имале одјека у Источној Херцеговини, гдје је упркос смиривањима увелико врило. Од јесени 1804. Гачани, Никшићи, Пивљани, Дробњаци и Рудињани стално су пожуривали владика на Цетињу да крене са устанком.²⁸ Доласком Карађорђевих устаника до Новог Пазара, а самим тим и до Старе Херцеговине, устанак је узео маха. У љето 1805. пукло је у Дробњацима и међу Никшићима. На жалост, о овим покретима нема пуно података, сем онога да је против њих био упућен Сулејман-паша Скопљак почетком октобра исте године. Током децембра је дошао у Фочу са својих 10.000 војника и Дробњак спалио као „Содом и Гомор“ како је то извјештавао острошки игуман Петроније 23. децембра 1805.²⁹ Успио је да угуши побуну почетком 1806., која је по свему судећи трајала неколико мјесеци, а за одмазду је у Дробњацима поубијао и објесио 44 лица, а још 26 послао као таоце у Травник.³⁰ Када је током исте године дошло до још снажнијег покрета у околини Никшића, Турци су морали ангажовати доста војника да га Заправо је црногорски став био у супротности са устаничким намјерама (уједињење и заједничко ратовање), што се види из преписке војда и Совјета са владиком. У писму послатом 27. фебруара 1806. владика хвали устанике и Карађорђа и пише како једва чека да добије нове вијести како напредују српска освајања. Одговор војда и Совјета од 16. априла исте године доноси неколико битних ствари. Прва битна јесте да је на Црногорце гледано као на исти народ „и сав свијет с нама зна и говори да су Црногорци они Сербљи, који ће ду у опшчему избављењу прву помоћ роду своје учинити“. Са друге стране, заправо су војда и Совјет било увјерени да би један ратни успјех донио уједињење све три српске земље – Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Јасна је жеља Карађорђа да се устанак прошири и на остале српске крајеве и да се уз велику срећу уједине Србија, Црна Гора и Босна и Херцеговина и да „тако живимо и будемо једна браћа, једно тјело, једно срдце и једна душа и љубезни сограждани“. Невољан да ради било шта без Русије, а како је био на снази мир између Турске и Русије до 1806, владика је савјетовао војда чак и током 1805. да остане у границама пашалука и да устанак не шири даље. Држећи се руских савјета, и како је давао предност Далмацији, он је одбио сарадњу са војдом. Чак му је и препоручивао у писму од 1. августа да остану вјерни султану и извуку добро из још увијек добрих односа Турске и Русије. Сви ови ставови и процјене владике нису биле добре и ускоро ће се показати да је грдно погријешио што ситуацију замаха устанка није искористио како треба (Р. Љушић, нав. дјело, 131–134; В. Поповић, нав. дјело, 540–544).

26 Радослав Перовић, *Први српски устанак. Акта и писма*, књига 1, (Београд: Народна књига, 1977), 132.

27 В. Ђоровић, нав. дјело, 529–530.

28 Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, (Београд: Историјски институт, 1996), 261.

29 Ж. Лековић, *Дробњаци из Старе Херцеговине...*, 19.

30 В. Ђоровић, нав. дјело, 532; Ж. Лековић, *Дробњаци из Старе Херцеговине...*, 19.

угуше. Наиме, према историјским изворима, под командом паше Каузларића, окупило се чак 10.000 Турака како би угушили овај покрет.³¹ У том периоду у околини Требиња према списковима било је спремно око 19.000 устаника!³²

Током 1806. у Босни и Крајини увелико се радило на организацији устаничких борби. Велику улогу имао је пушкар из Сарајева, по имену Јован Јанчић, уз кога је у почетку био и митрополит – викарни епископ Бенедикт Краљевић. Са иницијативом се ипак морало стати, због терора и притисака од стране власти на митрополита Краљевића. Он је био принуђен да бјежи у Хабзбуршку монархију, што је и урадио 27. августа 1807. Тамо се обратио карловачком митрополиту Стевану Стратимировићу³³ и смјештен је у манастир Бешеново. Митрополит Краљевић ускоро је прешао у Србију, а затим и у Далмацију 1808.³⁴

Почетком 1807. чинило се да ће доћи до сарадње између Карађорђевих устаника и чета из Херцеговине и Црне Горе. Како је руско – турски рат већ отпочео (децембра 1806), ни Руси више нису бранили народу ових области да се буне, већ је њихов посланик позивао херцеговачка племена да се прикључују Црногорцима и дижу устанак. Побуњени Херцеговци и Црногорици су још крајем претходне 1806. продрли до Никшића и опсјели га.³⁵ Преговори о предаји града су увелико трајали, кад су се Црногорци изненада повукли. Још се не зна

31 *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књига 2, приредио и сабрао Алекса Ивић, (Београд: Млада Србија, 1936), 151. (у даљем тексту СБА).

32 *Грађа бечких архива о Првом српском устанку*, приредио Славко Гавриловић, књига 1, (Београд: САНУ, 1985), 24. (даље ГБА).

33 Стефан Стратимировић родио се 1757. у Кулпину. Његова властеоска породица води поријекло из Херцеговине. Своје образовање стицао је у родном мјесту, Бегечу, Новом Саду, Сегедину, Будиму и Бечу. Након окончања средњошколског образовања 1775. премјешта се у Будим и похађа филозофију и мађарско право, а убрзо одлази у Беч гдје настаља студије. Године 1783. долази у Сремске Карловце и посвећује се свештеничком чину. Његовом образовању у Карловцима допринио је архимандрит и историчар Јован Рајић. Већ наредне године постаје ђакон па архиђакон и замонашује се 29. јуна 1784. У јулу је рукоположен за јеромонаха и произведен за синђела, а 15. августа произвео га је митрополит Путник за архимандрита. Остављено му је право да сам изабере себи манастир. Изабрао је Крушедол. Године 1786. изабран је најприје 15. маја за епископа вршачког, да би 15. јуна био изабран за будимског епископа. Његову управу овом епархијом обиљежио је брижљив рад на просвјетном пољу, што је умногоме одредило његове касније акције и заузимања за унапријеђење српског школства. Своју службу будимског епископа Стефан Стратимировић обављао је ревносно и без истицања, све до 1790. На Сабору у Темишвару, након поновљеног гласања изабран је за карловачког митрополита. Карловачки митрополит био је све до своје смрти 1836. За њега је посебно битно нагласити да је био један од најватренијих заговарача и агитатора за оснивање Славјано-сербског царства. У оквир ове територијалне организације улазио је и простор Херцеговине и Црне Горе. Идеја да се уз помоћ Руса она оснује, била је осујећена и остала је недосађани сан како крловачког архијереја, тако и митрополита Петра I. Титулу „српског цара“ преузео би руски император у чије би владао „президент“ (морао бити Рус). Управо је владика Петар I требао бити помоћник „президента“ са титулом руског кнеза. (Ненад Никовић, „Стефан Стратимировић као будимски епископ (1786–1790)“, *Српске студије* 7, (2016): 145–161; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, (Београд: Catena mundi, 2018), 82–143).

34 Недељко В. Радосављевић, „Дабробосанска (Сарајевска) митрополија у ратном периоду српске револуције (1804–1815)“, *Истраживања* 22, (2011), 212–215.

35 СБА, књ. 3, 481.

зашто, али се може сматрати да су то урадили јер се руска флота морала повући из Боке, због енглеских пријетњи Цариграду. Било како било, тим чином су нагнали и Херцеговце и руске помоћнике да се повуку ка Грахову. Црногорци су у овом периоду покушавали да продру у Херцеговину дубље и заиста су дошли до Мостара.³⁶ Међутим, њихове акције биле су безуспјешне, а чак их је, према једном извјештају, у кланцу близу Габеле страдало око стотину.³⁷ Иза тога, Херцеговци су покушали да освоје добро утврђени Клобук³⁸ и Требиње, али су јако настрадали код Клобука, иако су га држали под опсадом десетак дана. Доласком појачања Турцима, у виду одморних снага и нешто француских војника из Дубровника³⁹, устаници су одбачени и поражени,⁴⁰ што је зауставило све даље озбиљније покрете Херцеговаца за вријеме трајања Првог српског устанка, али није одговорило владику Петра I од идеје заједничке борбе.⁴¹

У планирању операција за прољеће и љето 1809, устаничка војска је подијељена на четири дијела, од којих је онај дио према Старој Србији, Црној Гори и Херцеговини водио управо вожд. Тада се рачунало да ће коначно устаници ступити у заједнички оружани сукоб са Црногорцима и Херцеговцима против Турака. Из докумената се сазнаје да је постојао договор Карађорђа и Херцеговаца, али и других устаничких чета о заједничком ратовању, као и то да је неким чак и дотурен ратни материјал. Брзим продором и освајањем Нове Вароши и Сјенице (почетак маја 1809), Карађорђу су дошли на састанак црногорски, брђански и херцеговачки главари и он им је дао заповијест да што прије ударе на Турке. Док се вожд налазио у Београду, да обави преписку са Прозоровским, добио је извјештај од војводе Милана Обреновића да су долазили представници Васојевића и Брђана да узму муницију и барјаке и да дигну народ на заједничку борбу. Са вождом је био и архимандрит Спиридон Филиповић, који је служио као веза са владиком Петром I. Након низа догађаја и пораза Срба током 1809, Црногорци су опет остали неактивни. Остало је једино забиљежено да је након друге битке код Сјенице, са почетка јуна 1809, устаницима приступило 350 Васојевића и Црногораца „виђења ради“, а потом су Васојевићи спалили сва села до Суводола и тако отворили пут ка Црној Гори.⁴² Затим је вожд опет писао митрополиту на Цетиње и молио га да се састану и сједине на Тари и касније се врло чудио што му он ништа не одговара. Брђанима, Васојевићима и Херцеговцима је послао нешто муниције и упутио им Хаџи Продана с нешто војника. Осим овог подизања народа, Карађорђе ништа друго није успио да

36 ГБА, књ. 1, 184.

37 СБА, књ. 4, 550.

38 Јако утврђење на 17km источно од Требиња. Кула коју је посједовао овај градић била је сасвим неприступачна. Са три стране окружен стрмим литицама, град је био скоро неосвојив. И када је пао у вријеме Херцеговачког устанка, Турци су се управо конопцима низ те стијене и извукли из града.

39 О улози Француза током ових акција види: Радован Субић, „Босна и Херцеговина у мемоарима маршала Мармона (1806–1811)“, *Српски историјски часопис*, IV (2021), 115–139.

40 Богумил Храбак, „Требињски крај у време Првог српског устанка“, у: *Трибуна* 11, ур. мр Ђорђо Одавић, (Требиње: Музеј Херцеговине Требиње, 2005), 60.

41 Бранко Павићевић, „Саздање црногорске националне државе 1796–1878“, у: *Историја Црне Горе IV/1*, (Подгорица: Историјски институт – Побједа, 2004), 72–74; В. Ћоровић, нав. дјело, 541.

42 *Односи Србије и Црне Горе 1804–1903*, приредио Петар Поповић (Београд: САНУ, 1987), 8–13.

уради. Владика Петар I касније се правдао да је његова акција изостала јер Руси нису слали довољно помоћи, али се може поставити питање, с обзиром на сву неактивност Црногораца до сада, колико је владика у овом тренутку говорио истину!? У једном свом писму владики на Цетињу из 1812, Карађорђе је корио владику и Црногорце што нису пружили помоћ српским устаницима, а самим тим што су и Херцеговце зауставили. Упркос томе, побуњена херцеговачка племена Дробњака, Морачана, Ровчана, Ускока и Пивљана, којим су се касније придружили Бањани, Граховљани, Зубчани, Крушевичани и Голијани, водили су борбе са Турцима током читаве 1809. године.⁴³

За разлику од претходне 1809, наредне године су у Србији извршене опсежне припреме за ратовање са Турцима. Руси су сада коначно одлучили да инвестирају са више новца, људства и материјала, како би заједничка акција са устаницима била сврсисходна. То је нагнало и владику Петра I, да пошто је сазнао да су Руси стигли у Србију, упути свог изсланика Симеона Орловића Карађорђу и руском генералу и великом српском пријатељу Цукату. Сада се владики журило да свој народ дигне и што је прије могуће повеже са устаницима. То је, сасвим јасно, било из разлога што би на тај начин добијао сигурну везу са Русима. Ипак, иако је Цукато био загријан за приједлоге владике, Карађорђе више није био. Разлог за то био је другачији ратни план (тежња ударања на Ниш и дефанзива према Босни и Херцеговини), али је ипак поручио владики на Цетиње да ће на јесен, кад се Турци повуку, доћи њему па „или заједно да живимо или да заједно мремо“. Карађорђе је у овим тренуцима препустио везу са владиком Обреновићима, првенствено Милану, који је са Петром I размијенио и неколико писама о будућој сарадњи. У оквиру тих писама јасно се види тежња ка уједињењу српских земаља и доживљају њихових житеља као једнога народа.⁴⁴

Након изостајања подршке од стране владике Петра I у периоду 1809–1810, Карађорђе није био заинтересован за даљу акцију са Црногорцима и Херцеговцима у том тренутку. Током 1811. њему је владика упутио неколико писама, али је остао без одговора. У тим писмима је наводио да је остао запостављен заједно са својим народом и „најљубезнијег витеза“ молио је за наставак акција. Те године се причало и о потенцијалном исељењу дијела Црногораца на челу са својим митрополитом у Србију. Црногорци су се у прољеће ове године нашли у рату против скадарског паше и Арабанаса, док су се Херцеговци, увелико побуњени, око Гацка, Никшића и Клобука (Требиња) нашли под великим притиском Сулејман-паше Скопљака. У наредном писму је митрополит тражио од војда да заштити херцеговечке хришћане код руског цара и босанског везира, „јер они велике недаће трпе“. Чак су и представници херцеговачких племена Дробњака, Пивљана и Никшићана писали војду да им пружи помоћ против злогласног паше Скопљака. Иако је Карађорђе био спреман на једну диверзију и помоћ наведеним областима, није имао могућност да им достави ратни материјал и муницију, већ једино што је успио, било је извјештавање Русима о тешком положају Херцеговаца. Руског агента

43 Р. Љушић, нав. дјело, 257–262; Ж. Лековић, *Дробњаци из Старе Херцеговине...*, 20.

44 Исто, 325.

Недобу извијестио је о својој жељи да помогне, али и да се он не мири са тим да Херцеговци поклекну пред Турцима. Међутим, акција је изостала, а Сулејман-паша је Херцеговце увелико уврстио у своје одреде и новчано их глобио, ради вођења похода на Србију.⁴⁵

Наредна година започела је причом о потенцијалној акцији Руса на Јадран, за шта су им били потребни и Црногорци, да сарађују са устаницима из Србије. Склопом околности (припрема напада Наполеона на Русију), Руси су морали потписати мир са Османским царством 28. маја у Букурешту и тако је сасвим јасно било да од ове акције неће бити ништа. Вожд је тек у августу одлучио да пише владики на Цетиње. У том писму му је писао да од јадранске акције нема ништа и изразио је велико жаљење што неће доћи до сарадње која би била добра за обе стране. Карађорђе га је извијестио да би било добро да се Црногорци сада окрену Енглезима, као и то да уколико дође до преговора са Портом, српски делегати „*неће ни Вас у оном оставити*“, што јасно упућује да је био спреман да заступа и интересе Црне Горе на Порти.⁴⁶

Како су крајем ове и током наредне године покушаји преговора Срба и Турака пропали, тако је и Први српски устанак био осуђен на пропаст. Турци су дигли велику војску и обрачунали се са устаницима, гушећи покрет, вршећи разне тортуре и репресије, протјеривајући народ и освајајући српска села и градове. Са пропашћу Првог српског устанка, заустављена је и преписка и подстицаји о заједничкој борби и наступању и са српске и са црногорске, односно херцеговачке стране. Тако је остала осујећена идеја владике Петра I Петровића да коначно крене у заједничку борбу са поробљеном браћом против османских завојевача.

У Херцеговини се ипак још неко вријеме није мировало. Мале устаничке чете упорно су водиле локалне „чарке“ са османским снагама. Сулејман-паша, одлучан да смири овај крај, позвао је устанике са Зубаца 1812. у Требиње на договор. Пристигли устаници су одмах похватани, а недуго затим и повјешани. Како то обично бива, овакаве ситуације нису успјешне, већ углавном контрапродуктивне. Такав је био случај и у Херцеговини, гдје су се борбе са Турцима увелико наставиле. Касније, почетком 1817. османске власти су уложиле озбиљан напор да се ова област коначно смири. Спремили су војску, чија је намјена била првенствено да се озбиљно обрачуна са устаницима и немирним самоорганизованим четата. Војска је подијељена на два дијела – први дио ка Цуцама и Грахову под командом требињског Хасан-бега Ресулбеговића и други дио под командом Даут-бега Реџепашевића. Као главни заповиједник именован је Зулфикар-паша Ченгић. Ни у овом походу није било успјеха, али су зато у наредном периоду, на иницијативу владике Петра I Петровића устаници успјели да нађу рјешење са властима. У преговорима из 1819. устаници и херцеговачка племена споразумили су се са Турцима и опет се вратили у окриље њихових закона. Тако су акције Херцеговаца, започеле још и прије Првог српског устанка, сада биле барем у једном дужем замаху завршене.⁴⁷

⁴⁵ Исто, 357–358, 364; Galib Šljivo, нав. дјело, 516.

⁴⁶ Р. Љушић, нав. дјело, 387.

⁴⁷ Vojislav J. Korać, нав. дјело, 305–306.

ИЗВОРИ и ЛИТЕРАТУРА:

Објављени извори и мемоарска литература:

- *Грађа бечких архива о Првом српском устанку*, приредио Славко Гавриловић, књига 1, (Београд: САНУ, 1985).
- Nenadović, Prota Matija, *Мемоари*, (Београд: IP „Rad“, 1969).
- *Односи Србије и Црне Горе 1804–1903*, приредио Петар Поповић (Београд: САНУ, 1987).
- *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књига 2, приредио и сабрао Алекса Ивић, (Београд: СКА, 1936).
- *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књига 3, приредио и сабрао Алекса Ивић, (Београд: СКА, 1937).
- *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књига 4, приредио и сабрао Алекса Ивић, (Суботица: СКА, 1938).

Монографије:

- Ђорђевић, Димитрије, *Историја модерне Србије 1800–1918*, (Београд: Завод за уџбенике, 2017).
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, (Београд: IKP EVRO BOOK, 2019).
- Korać, Vojislav J., *Trebinje – istorijski pregled II*, dio prvi, (Trebinje: IKP „Svjetlost“ Sarajevo – štamparija Trebinje, 1971).
- Кочић, Драгољуб М., *Први српски устанак*, (Београд: Звоник, 2007).
- Љушић, Радош, *Вожд Карађорђе*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005).
- Љушић, Радош, *Историја српске државности II*, (Нови Сад: Беседа, 2001).
- Mantran, Albert Z., *Napoleon Bonaparte*, knjiga 1, (Subotica–Београд: Minerva, 1975).
- Милановић, Милан Р., *Стара Херцеговина. Економско – социјални појмовник*, (Београд – Херцег Нови: ИК Филип Вишњић, 2017).
- Миловић, Јевто М., *Петар I Петровић Његош. Писма и други документи*, књига 1, (Титоград: Историјски институт Црне Горе – Архив Црне Горе, 1987).
- Перовић, Радослав, *Први српски устанак. Акта и писма*, књига 1, (Београд: Народна књига, 1977).
- Попов, Чедомир, *Грађанска Европа I. Основи европске историје XIX века (1770–1815)*, (Београд: Завод за уџбенике, 2010).
- Поповић, Васиљ, *Историја новог века 1492–1815*, (Београд: СКЗ, 2016).
- Распоповић, Радослав, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, (Београд: Историјски институт, 1996).
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, књига 2, (Београд: Catena mundi, 2018).
- Слијепчевић, Перо и др, *Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и*

уједињење, (Нови Сад: Нови Сад, 2017).

- Ђоровић, Владимир, *Борба за независност Балкана*, (Београд: LOGOS ART, 2009).
- Ђоровић, Владимир, *Историја Срба*, (Београд: MAKI book, 2010).
- Ђоровић, Владимир, *Карађорђе и Први српски устанак*, (Београд: Book & marso, 2003).
- Šljivo, Galib, *Historija Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina 1788–1812*, (Tešanj: Planjaj group, 2016).

Монографске студије:

- Бранко Павићевић, „Саздање црногорске националне државе 1796–1878“, у: *Историја Црне Горе IV/1*, (Подгорица: Историјски институт – Побједа, 2004).

Чланци у часописима и зборницима:

- Бронза, Боро, „Аустрија и Наполеонова „Медитеранска Експедиција“ 1798–1799“, *Српски историјски часопис I*, (2018), 73–103.
- Лековић, Жарко, „Дробњаци Старе Херцеговине у борби за српско ослобођење и уједињење“, у: Зборник радова са научног скупа на тему: *Српско национално питање у Босни и Херцеговини: историјски процеси, личности и идеје*, ур. Драга Мاستиловић, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2022), 13–31.
- Лековић, Жарко, „Страдање свештенства у Старој Херцеговини (1804–1918)“, у: Зборник радова са научног скупа: *Осам вијекова Светосавња у Херцеговини*, ур. Драга Мастиловић, (Гацко: СПКД „Просвјета“ Гацко, 2020), 216–237.
- Нинковић, Ненад, „Стефан Стратимировић као будимски епископ (1786–1790)“, *Српске студије 7*, (2016), 145–161.
- Радосављевић, Недељко В., „Дабробосанска (Сарајевска) митрополија у ратном периоду српске револуције (1804–1815)“, *Истраживања 22*, (2011), 205–219.
- Субић, Радован, „Босна и Херцеговина у мемоарима маршала Мармона (1806–1811)“, *Српски историјски часопис III/IV*, (2021), 115–139.
- Храбак, Богумил, „Требињски крај у време Првог српског устанка“, *Трибуна 11*, (2005), 53–64.

ECHO OF THE FIRST SERBIAN UPRISING IN HERZEGOVINA - THE IDENTITY BASIS OF THE HERZEGOVINIAN SERBS

Summary: With the collapse of the Serbian medieval state (1459), the Serbian people were condemned to life under foreign rule. Centuries of slavery did not destroy the hope for the restoration of the Serbian state primarily thanks to the Serbian Orthodox Church. The first factor for its reconstruction, all considering the conditions, was the armed struggle. The uprising of 1804 represents a turning point in the Serbian historical course of the new century, because until then the mostly locally restless people organized themselves into a single community to fight against the Turks. The Serbian people from Herzegovina, Bosnia and Montenegro, neighboring areas of Smederevo Sandžak were actively involved in insurgent plans and conflicts. The people's champions started their actions and meetings with the future leaders of the uprising before 1804 and continued wholeheartedly throughout the duration of the First Serbian Uprising. Contributing according to their abilities, the Serbs of the mentioned areas made a significant contribution to the successful organization and conduct of the struggle for the liberation of the Serbian areas, which is the main subject of this work. The paper was created as a result of additional research and was written based on relevant historical sources and literature.

Key words: *uprising, leader, Karađorđe Petrović, Turks, Russia, revolution, Herzegovina, Arsenije Gagović, Petar I Petrović Njegoš.*